

U razmatranju hrvatsko-srpskih odnosa autorica ne uočava načelno sukobljavanje hrvatskog i srpskog nacionalizma (dramatični događaji, kojima prisustvujemo na kraju 20. stoljeća, neminovna su povijesna konzekvenca te načelne suprotstavljenosti), pa misli kako je točno da u jednoj državi može biti više naroda (164.) (što je, naravno, istina, ali ne u Hrvatskoj, koja je jednonacionalna država), i razumljivo je da Srpska stranka označuje hrvatsku državnu misao kao preusku i neprivačnu (336.). Stoga nije jasno zapaženo da je jugoslavenska ideja novoga kursa kompromis između srpskog (velika Srbija) i hrvatskog (samostalna Hrvatska) ideala, a tek sekundarno obrana od njemačke i mađarske opasnosti. Zato je točna tvrdnja da su se hrvatski političari, u toku prvoga svjetskog rata, opredjeljivali za stvaranje jugoslavenske države, jer su ocijenili da nije moguća samostalna hrvatska država (356.). Dobro su uočene dvije osnovne ideje srpskog nacionalizma u Dalmaciji (koje vrijede i šire): 1. potpuna negacija hrvatske nacije kao tobožnje izmišljotine Beča i Vatikana i 2. »priznanje« hrvatske nacije (1903.) uz želju da Hrvati priznaju srpsku naciju u Dalmaciji i Trojednoj kraljevini kao ravnopravnu hrvatskoj naciji. Trebalo je naglasiti velikosrpski karakter obiju (ne samo prve) koncepcija, jer je riječ o istom cilju — negaciji hrvatske državnosti u korist specifikacije Trojedne kraljevine kao srpske države (prva varijanta), odnosno kao hrvatsko-srpske države (druga varijanta).

Knjiga Tereze Ganze-Aras solidno je znanstveno djelo (iako bez izrazito novih ideja) koje može, zahvaljujući svojoj preglednosti i informativnosti, poslužiti i kao sveučilišni udžbenik. To djelo obogaćuje hrvatsku historiografiju, i nezaobilazno je u proučavanju političkih procesa u Dalmaciji na početku 20. stoljeća. Stoga treba pozdraviti njegovo objavljivanje, makar i sa zakašnjenjem od 17 godina.

Tomislav Markus

IVAN KOŠUTIĆ, *Hrvatsko domobranstvo u drugom svjetskom ratu*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Školska knjiga i Ministarstvo obrane Republike Hrvatske, Zagreb, 1992., 318 str.

U izdanju Nakladnog zavoda Matice hrvatske, Školske knjige i Ministarstva obrane Republike Hrvatske, potkraj 1992. godine izišla je monografija novinara i publicista Ivana Košutića naslovljena *Hrvatsko domobranstvo u drugom svjetskom ratu*. Riječ je o prvom dijelu monografije, a drugi dio, za tisak vjerojatno već pripremljen a za širu čitalačku publiku zanimljiviji, treba očekivati u dogledno vrijeme.

U prvom dijelu knjige koja je, uz osnovni tekst, opremljena pogovorom, popisom korištenih izvora i kazalom imena, dana je koncizna geneza povijesti domobranstva od nastanka pa sve do sredine drugoga svjetskog rata. U onom koji će se doskora tiskati, autor će pisati o domobranima u zadnjim godinama drugoga svjetskog rata i sudbini koja ih je zadesila nakon 1945. godine. Držim da je već i prvi dio monografije zavrijedio da se o njemu nešto kaže, i to zbog najmanje dva razloga. Prvo, riječ je o historiografskoj temi kojoj se iz više razloga, ponajprije političkih, nije posvećivala baš nikakva pozornost, i drugo, knjiga je odmah po izlasku iz tiska izazvala disonantne reakci-

je dijela čitalačke publike, u prvom redu nekih političara i književnika, što nam daje primjerenu polaznu pretpostavku za tvrdnju da knjiga *Hrvatsko domobranstvo u drugom svjetskom ratu* ima i relevantne socijalno-političke, ili, da budem precizniji, dnevno-političke implikacije.

O knjizi ću govoriti ne kao o znanstvenoj studiji, jer ona to nije, već kao o eminentno publicističkom radu koji podrazumijeva subjektivan pristup (autor knjige završio je Domobransku vojnu akademiju i za vrijeme rata bio časnik hrvatskog domobranstva), nekonzistentnu i reduciranu upotrebu znanstvenih metoda i tehnika, nepostojanje znanstvenog instrumentarija kao i svih implikacija koje iz toga mogu proizaći. Doista je šteta što autor nije imao ambicija opremiti svoj rad bilješkama koje bi knjizi dale veći stupanj veritabilnosti i time je i u stručnim krugovima predstaviti kao respektabilno štivo. Pritom, dakako, nisam mišljenja da znanstveni instrumentarij i barem verbalno zagovarani znanstveni pristup, a nerijetko zapravo pseudoznanstveni, poslušnički, nekompetentni radovi u kojima se puno priča a ništa ne kaže, i k tomu još dosadni, apriori imaju prednost pred publicističkim radovima. U odnosu prema historičarima koji ne oklijevaju publicirati tekve »studije« knjiga Ivana Košutića je nedosežan uzor, a i u odnosu na korektne znanstvene radove, po mom sudu, ima određene komparativne prednosti.

Nakon što se u uvodu fragmentarno i mehanički, tek kontinuiteta radi, konstatira da je nastanak hrvatskog domobranstva u neposrednoj vezi uz potpisivanje Hrvatsko-ugarske nagodbe iz 1868. godine, te da je od te godine — dakle, više od 50-ak godina prije početka drugoga svjetskog rata — otpočelo uspostavljanje hrvatskih oružanih snaga, Košutić eksplicitno najavljuje jednu od dilema koje bi na stranicama ove knjige trebalo razriješiti: domobrani — kvislinška ili regularna vojska?

Već nakon uvodnih razmatranja čitalac je lišen bilo kakvih nedoumica oko toga koju će tezu braniti autor, što, dakako, nije sporno. Sporan može biti samo način na koji će to biti učinjeno, to više što je autor s pravom ogorčen zbog do sada napisanoga o ulozi domobrana u drugom svjetskom ratu. Po njegovu mišljenju, »zbog svega toga je u oslikavanju vremena 1941—1945, koje je proživljavala Hrvatska i njezino stanovništvo, neprikriveno izbijala netrpeljivost prema domobranstvu, a ponajviše, razumljivo, prema hrvatskom narodu u cjelini«.

U prvom dijelu knjige, »Predraće, početak i kraj rata u Jugoslaviji«, Košutić nas kronološki, gotovo dnevnički, upoznaje sa situacijom u zemlji nastalom nakon pristupa vlade i kneza Pavla Trojnom paktu, pa sve do uspostave Nezavisne Države Hrvatske. Za razliku od pristupa toj problematici na do sada ispisanim stranicama iz pera hrvatskih historičara, i ne samo hrvatskih, autor se odlučio za donekle modificirani pristup u kojem ne dominiraju globalne strategije pojedinih političkih subjekata toga vremena, već crtice iz svakodnevnog života koje svima onima koji nemaju neposredno povijesno iskustvo omogućavaju osjetiti djelić atmosfere koja je vladala uoči izbijanja rata. Tako, uz obavijest da je Maček ušao u vladu generala Simovića, saznajemo kako se kreću cijene na zagrebačkim tržnicama, kakav je kino-reper-toar, ili pak o postojanju novih grafita indikativnoga političkog sadržaja.

Kao rezultat brzih i turbulentnih političkih gibanja građani su se sve teže snalazili u mnoštvu informacija koje su povećavale ionako konfuzno stanje. Ustaše, zbog ilegale u kojoj su djelovali, nedovoljno poznate širem krugu ljudi, učestalo su emitirali radio-proglase o nužnosti uspostave nezavisne države, kralj Petar pozivao je građane da pruže otpor nadirućim njemačkim jedinicama, Mačekove dobrovoljačke postrojbe nisu se najbolje snalazile u novonastaloj situaciji, baš kao i redakcije pojedinih listova.

U drugom dijelu knjige naslovljenom »Prva godina Nezavisne Države Hrvatske« autor posvećuje znatan prostor uspostavi i funkcioniranju nove države.

Takav pristup opravdan je utoliko što izvan toga konteksta nije moguće razmotriti ulogu domobranstva u drugom svjetskom ratu. Ipak, ostaje dojam da je autor izgubio osjećaj za mjeru te da je u strukturi prve knjige uspostavljen stanoviti debalans između glavne teme i momenata relevantnih za njezino istraživanje. Pojedini podnaslovi, kao onaj o Hrvatskom državnom saboru, lišen elementarnih kritičkih opservacija, doista se doima deplasiranim i irelevantnim za problematiku istaknutu u naslovu knjige. S druge strane, čini mi se, autor nije posvetio potreban prostor odnosu između domobrana i ustaša, koji je i te kako značajan za donošenje suda o hrvatskom domobranstvu tijekom drugoga svjetskog rata. Doduše, u uvodnom dijelu knjige, autor govori o ulozi Slavka Kvaternika, nekada visokog časnika austrougarske vojske, a potom jednog od najbližih Pavelićevih suradnika, čijom je inicijativom na sjednici Privremenog predsjedništva hrvatskog domobranstva travnja 1941. godine odlučeno da se hrvatska vojska ustroji na način kako je bilo ustrojeno hrvatsko domobranstvo do 1918. godine. Tim činom Pavelić nije bio oduševljen, ali, stavljen pred gotovo djelo, naknadno nije reagirao. S vremenom su antagonizmi između domobrana i ustaša, ili, još preciznije, između domobranskih i ustaških časnika bivali sve izraženiji («ustaše su u svakoj prilici isticali svoje prvoboračke zasluge za stvaranje nove države, što je izazivalo, ne samo u redovima vojske već i u narodu, narastajuću odbojnost prema smeđoj odori, napadnom značenju pripadnosti, te osionom ponašanju inače malobrojnih, sveukupno što pripadnika ustaških postrojbi i organizacija, što ustaških vojnika»), ponekad i eksplicitno konfliktni (vidi, npr., str. 163.—164.). U takvim slučajevima nelagodna uloga arbitra pripadala je Slavku Kvaterniku. «On je i sam domobran, na rukovodećem je položaju u domobranskim oružanim snagama, ali istodobno i propagator ustaškog pokreta pri uspostavljanju nezavisne države. (...) On je u razgovoru sa svojim podređenima u Ministarstvu, pa čak i predstavnicima njemačkih oružanih snaga, isticao da su mu na prvom mjestu interesi domobranstva. Ali kad je to trebalo javno potvrditi, nije bio dovoljno odlučan, što je u časničkom zboru domobranstva imalo nepovoljan odjek.»

Ako se izuzme još nekoliko konstatacija o toj temi, uglavnom anegdotskih, usudujem se ustvrditi da autor nije, barem u ovom, prvom dijelu knjige, dovoljno precizno ukazao na zbiljske uzroke antagonizama između ustaša i domobrana. Ali, ako o toj problematici, barem za sada, nismo dobili očekivane informacije, autor se potrudio da nas podrobnije upozna sa stanjem u pojedinim rodovima hrvatskog domobranstva. Na šezdesetak stranica teksta prezentirani su iscrpni podaci o stanju u kopnenim snagama, zrakoplovstvu, mornarici, oružništvu, ali i domobranskim vojnim školama, odnosima s talijanskom vojskom i, po mom sudu, za današnje prilike posebno indikativnom dijelu o stvaranju novog duha unutar domobranstva.

Polemike vezane uz knjigu *Hrvatsko domobranstvo u drugom svjetskom ratu* svode se, barem do sada, gotovo isključivo na pojavu i sadržaj poglavlja «Hrvatski legionari na istočnom bojištu». O čemu je tu zapravo riječ? Napadom Njemačke na Sovjetski Savez vrhovništvo NDH smatralo je da hrvatska država treba sudjelovati u borbi protiv boljševizma. U tu svrhu poglavnik je već 2. srpnja izdao poziv dobrovoljcima iz svih rodova kopnene vojske, mornarice i zrakoplovstva da stupe «u sveti rat protiv drskog boljševičkog nametnika». Odaziv je bio veći nego se očekivalo. Umjesto priželjkivanih, oko 4000 ljudi, na poziv se odazvalo gotovo 9000 dobrovoljaca. Oni koji su imali «sreću» da budu primljeni u 369. pješačku pukovniju upućeni su najprije na trojednu obuku u Njemačku, a zatim na istočno bojište. O ratnom putu 369. pojačane hrvatske pješačke pukovnije, njezinim ratnim uspjesima i neuspjesima, a napose kataklizmi koja je zadesila u bici za Staljingrad gotovo sve angažirane hrvatske legionare, njih oko 8000, saznajemo iz ratnog

dnevnika đak-vodnika Rudolfa Baričevića, kao i iz pisama i zabilježaka nekolicine drugih vojnika. Nakon što je u knjigu prenio spomenute zapise, autor je dao i kraći uvid u aktivnost preostalih hrvatskih oružanih snaga (zrakoplovstva i mornarice) u operacijama na istočnom bojištu.

Osnovna zamjerka na taj dio Košutićeve knjige, a koja se mogla čuti iz pojedinih krugova, glasila je: otvoreno svrstavanje hrvatske vojske uz snage koje su izgubile drugi svjetski rat za Hrvatsku je u ovom momentu politički kontraproduktivno. Doista, politički gledano, toj se konstataciji nema što predbaciti. Ali, nije autor knjige kriv, pa makar intimno i podržavamo angažman hrvatskih legionara na istočnom ratištu, što je do njega došlo. Držim da je krajnje vrijeme da prihvatimo povijesne istine, ma kako one neugodne bile. Svakako je manje loš potez no pristati na instrumentalizaciju povijesti za potrebe dnevne politike.

Borislav Bijelić

JILL A. IRVINE, The Croat Question, Partisan Politics in the Formation of the Yugoslav Socialist State, Westview Press, Boulder, 1993., 318 str.

Knjige stranih autora posvećene hrvatskom nacionalnom pitanju ne pojavljuju se tako često, pa je razumljivo da knjiga J. Irvine *The Croat Question* pobuđuje interes. Treba reći da se autorica nacionalnim problemom, kako to pokazuje podnaslov (*Partisan Politics in the Formation of the Yugoslav Socialist State*) bavi isključivo u okvirima ideologije i prakse Komunističke partije tražeći u neriješenom nacionalnom pitanju žarište svih dezintegracijskih procesa bivše Jugoslavije.

J. Irvine je asistentica političkih znanosti na američkom Sveučilištu u Oklahomi. Kada je pristupila pisanju ove knjige, imala je iza sebe više godina boravka i putovanja po istočnoj Europi i bivšoj Jugoslaviji. Kao stipendistica Fulbrightove fundacije istraživala je i u Hrvatskoj, posebno komunističke izvore koji su pohranjeni u Arhivu Instituta za suvremenu povijest u Zagrebu. Vokaciju prema novijoj hrvatskoj povijesti iskazala je i posvetom knjige Ivanu Jeliću i Fikreti Jelić-Butić, tragično preminulim znanstvenicima spomenutog Instituta.

Osnovna osobina ove knjige jest težnja da se hrvatsko nacionalno pitanje prezentira genetički, od trenutka njegova javljanja u jugoslavenskoj državi 1918. do trenutka jugoslavenske državne dezintegracije 1990. godine. Takav u načelu ispravan metodološki pristup ipak nije dao dobre rezultate. Naime, povijesni događaji u Hrvatskoj 1942.—1944. obrađeni su relativno temeljito, dok su događaji nakon 1945. prikazani sumarno i površinski. Stoga je u pravu pisac uvodne riječi I. Banac kada kaže da u ovoj knjizi, unatoč široko postavljenom zadatku, dominiraju analize posvećene hrvatskom komunističkom lideru Andriji Hebrangu. Po našem mišljenju, to su i najbolje stranice ove knjige.

U općem pristupu hrvatskom nacionalnom pitanju gotovo da nema ništa novo. Izlaganja J. Irvine mogu se sažeti u nekoliko glavnih okosnica. Prvo, hrvat-